

ISSN 2664-5157 (print)
ISSN 2708-7360 (online)

Turkic Studies Journal

No2
Vol. 3
2021

Nur-Sultan

ISSN (print)2664-5157
ISSN (online)2708-7360

Turkic Studies Journal
2021, Volume 3, Number 2

2019 жылдан бастап шығады
Founded in 2019
Издается с 2019 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021
Nur-Sultan, 2021
Нур-Султан, 2021

Бас редакторы: **Ерлан Сыдықов**, *т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Шақимашрип Ибраев**, *ф.ғ.д., проф.,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Ирина Невская**, *доктор, проф.,*
Гете университеті (Франкфурт, Германия)

Редакция алқасы

Абдылдажан Акматалиев	ф.ғ.д., Ш.Т. Айтматов атындағы Тіл және әдебиет институты (Бішкек, Қырғызстан)
Ғайбулла Бабаяров	т.ғ.д., Өзбекстан ғылым академиясы Ұлттық археология орталығы (Ташкент, Өзбекстан)
Ұлданай Бахтикреева	ф.ғ.д., проф., Ресей халықтар достастығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Гюрер Гульсевин	доктор, проф., Эгей университеті (Измир, Түркия)
Анна Дыбо	ф.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясының Тіл білімі институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Мырзатай Жолдасбеков	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Дания Загидуллина	ф.ғ.д., проф., Татарстан Республикасы ғылым академиясы (Казан, Ресей Федерациясы)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Болат Көмеков	т.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Игорь Кызласов	т.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясы Археология институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Дихан Қамзабекұлы	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Сейіт Қасқабасов	ф.ғ.д., проф., М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты (Алматы, Қазақстан)
Чимиза Ламажаа	филол.ғ.д., Туваның жаңа зерттеулері (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердам университеті (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Бонн университеті (Германия)
Зайнолла Самашев	т.ғ.д., А.Марғұлан атындағы археология институты (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қаржаубай Сартқожа	ф.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Айрат Ситдиқов	т.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)
Фирдаус Хисамитдинова	ф.ғ.д., проф., Тарих, тіл және әдебиет институты (Уфа, Ресей Федерациясы)
Нурилла Шаймердинова	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Амантай Шәріп	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Альфия Юсупова	ф.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж. №KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж). Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

Editor-in-Chief: **Yerlan Sydykov**, *Doctor of Historical Sciences, Prof., Academician of NAS RK, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Shakimashrip Ibrayev**, *Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Irina Nevskaya**, *Dr., Prof., Goethe University (Frankfurt, Germany)*

Editorial board

Abdyldajan Akmatallyev	Doctor of Philology, Ch.T.Aitmatov Institute of Language and Literature (Bishkek, Kyrgyzstan)
Gaybulla Babayarov	Doctor of Historical Sciences, Uzbekistan National Center for Archeology of the Academy of Sciences (Tashkent, Uzbekistan)
Uldanai Bakhtikireeva	Doctor of Philology, Prof., Peoples' Friendship University of Russia (Moscow, Russian Federation)
Gurer Gulsevin	Dr., Prof., Ege University (Izmir, Turkey)
Anna Dybo	Doctor of Philology, Prof., Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Myrzatay Zholdasbekov	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Daniya Zagidullina	Doctor of Philology, Prof., Tatarstan Academy of Science (Kazan, Russian Federation)
Zimonyi Istvan	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Bolat Kumekov	Doctor of Historical Sciences, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Igor Kyzlasov	Doctor of Historical Sciences, Prof., Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Dikhan Kamzabekuly	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Seit Kaskabasov	Doctor of Philology, Prof., M. Auezov Institute of Literature and Arts (Almaty, Kazakhstan)
Chimiza Lamazhaa	Doctor of Philosophy, New Research of Tuva (Moscow, Russian Federation)
Laszlo Maracz	PhD, Prof., University of Amsterdam (Amsterdam, Netherlands)
Maria Ivanics	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Karl Reichl	Dr., Prof., University of Bonn (Bonn, Germany)
Zainulla Samashev	Doctor of Historical Sciences, A. Margulan Institute of Archaeology (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Karzhaubay Sartkozha	Doctor of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Ayrat Sitdikov	Doctor of Historical Sciences, Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)
Firdaus Hisamitdinova	Doctor of Philology, Prof., Institute of History, Language and Literature (Ufa, Russian Federation)
Nurila Shaimerdinova	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Amantay Sharip	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Alfiya Yusupova	Doctor of Philology, Prof., Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)

Editorial address: Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434).

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University». Registered by Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Registration number № KZ27VPY00032814 from 24.02.2021 (date and number of the initial registration 28.03.2019, 17636-Ж). Periodicity: 4 times a year

Address of printing house: 13/1 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434)

Главный редактор: **Ерлан Сыдыков**, *д.и.н., проф., академик НАН РК*,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Зам. главного редактора: **Шакимашрип Ибраев**, *д.ф.н., проф.*,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Зам. главного редактора: **Ирина Невская**, *доктор, проф.*, *Университет им. Гёте (Франкфурт, Германия)*

Редакционная коллегия

Абдылдажан Акматалиев	д.ф.н., Институт языка и литературы им. Ч.Т. Айтматова (Бишкек, Кыргызстан)
Гайбулла Бабаяров	д.ист.н., Национальный центр археологии Академии наук Узбекистана (Ташкент, Узбекистан)
Улданай Бахтикиреева	д.ф.н., проф., Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация)
Гюрер Гюльсевин	доктор, проф., Эгейский университет (Измир, Турция)
Анна Дыбо	д.ф.н., проф., Институт языкознания Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Мырзатай Жолдасбеков	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Дания Загидуллина	д.ф.н., проф., Академия наук Республики Татарстан (Казань, РФ)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Булат Кумеков	д.ист.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Игорь Кызласов	д.ист.н., проф., Институт археологии Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Дихан Камзабекулы	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Сейт Каскабасов	д.ф.н., проф., Институт литературы и искусства (Алматы, Казахстан)
Чимиза Ламажаа	д.филос.н., Новые исследования Тувы (Москва, Российская Федерация)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердамский университет (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Боннский университет (Бонн, Германия)
Зайнолла Самашев	д.ист.н., Институт археологии имени А. Маргулана (Нур-Султан, Казахстан)
Каржаубай Сарткожа	д.ф.н., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Айрат Ситдиков	д.ист.н., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)
Фирдаус Хисамитдинова	д.ф.н., проф., Институт истории, языка и литературы (Уфа, РФ)
Нурила Шаймердинова	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Амантай Шарип	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Альфия Юсупова	д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-434)
E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № KZ27VPY00032814 от 24.02.2021 (дата и номер первичной регистрации 28.03.2019, 17636-Ж). Периодичность: 4 раза в год.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500, (вн. 31-434)

МАЗМУНЫ/CONTENT/СОДЕРЖАНИЕ

Ж.Ә. Аймұхамбет, М.Н. Миразова Абай поэтологиясы: бейнелілік парадигмасындағы көркем детальдің қызметі	
Zh.A. Aimukhambet, M.N. Mirazova Abay's poetology: functions of literary detail in the paradigm of image.....	
Ж.А. Аймухамбет, М.Н. Миразова Поэтология Абая: функции художественной детали в парадигме образности.....	7
А. Алдаш Тілдік норма vs. әдеби норма мәселелері: ортологиялық талдау.....	
A. Aldash Language norm vs. literary norm: orthological analysis.....	
А. Алдаш Языковая норма vs. литературная норма: ортологический анализ.....	19
Ж.О. Артықбаев Басмыл-Қарлұқ қарым-қатынасы контексіндегі Апай-Бөрі одағы (аңыздық деректерді талдау тәжірибесінен).....	
Zh.O. Artykbayev The Apai-Bori Union in the context of Basmyl-Karluk relations (from the experience of legend analysis).....	
Ж.О. Артықбаев Союз Апай-Бори в контексте взаимоотношения Басмыл-Карлук (из опыта интерпретации легендарных источников).....	32
J. Bayarsaikhan Fish depictions in the deer stones.....	
Ж. Баярсайхан Бұғы тастарында балықтың бейнеленуі.....	
Ж. Баярсайхан Изображение рыб в оленных камнях.....	44
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Особенности семантики и функций хакасской формы на -галах в предложении.....	
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Хакастың -галах формасының сөйлемдегі семантикасы мен қызметінің ерекшеліктері	
T.N. Borgoyakova, K.N. Burnakova Peculiarities of the semantics and functions of the Khakass form -galah in a sentence.....	54
В.Я. Бутанаев Енисей қырғыздарының мемлекеттік құрылымы.....	
V.Ya. Butanayev State system of the Yenisei Kyrgyz.....	
В.Я. Бутанаев Государственный строй енисейских кыргызов.....	63
Г.А. Набиуллина Коммуникативно-прагматические особенности речевого акта благопожелания в татарской коммуникативной культуре.....	
Г.А. Набиуллина Татар коммуникативті мәдениетіндегі ізгі тілек айту рәсімінің коммуникативті-прагматикалық ерекшеліктері.....	
G.A. Nabiullina Communicative and pragmatic features of the speech act of benevolence in the Tatar communicative culture	75
Б.Ж. Омаров «Тотынама» және оның өзбек әдебиетіндегі нұсқалары.....	
B.Zh. Omarov The story «Totynama» and its variants in Uzbek literature.....	
Б.Ж. Омаров Повесть «Тотынама» и ее варианты в узбекской литературе.....	84

S.K. Suraganov The leading ornamental motif koshkar muyiz in Kazakh ornamentation: in search of the primordi.....	
С.К. Сураганов Қошқар мүйіз – қазақ ою-өрнегіндегі негізгі нақыш: түп-төркінін бажайлау.	
С.К. Сураганов Ведущий орнаментальный мотив кошкар мүйіз в казахской орнаментике: в поисках примордиального.....	99

СЫН ШКІРЛЕР/REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Ж.К. Таймағамбетов Сакральный ландшафт Сарыарки: новые трактовки и интерпретации.....	
Ж.К. Таймағамбетов Сарыарқаның киелі ландшафты: жаңа пайымдар мен байыптамалар.....	
Zh.K. Taimagambetov Sacred landscape of Saryarka: new treatments and interpretations.....	111

Ж.О. Артықбаев

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
(E-mail: socantropology@mail.ru)*

**Басмыл-Қарлұқ қарым-қатынасы контексіндегі Апай-Бөрі одағы
(аңыздық деректерді талдау тәжірибесінен)**

Аннотация. Қазақ ауызша дәстүрінде сақталған «Апай-Бөрі одағының қалыптасуы» туралы тарихи аңыз Орталық Азия өңірінде IX-XI ғасырларда шығыстан батысқа қарай бағытталған алапат миграциялардан өте нақты мәлімет береді. Біріншіден, аңыздағы «бөрі тонды, бөрте атты» жігіттің бейнесінің астарынан Орхон бойындағы ауыр соғыстардан кейін батысқа қарай жылжыған Көне Түрік қағанаттарының белгілі жауынгер бөлігі Бөрі (қытай жазбаларындағы-Фулә) тайпасын көруге болады.

Екіншіден, осы аңызда айтылатын Апай бейнесі, оның қаракесектен туды-мыс делінетін баласы бізді қарлұқ мәселесіне қарай бастайды. Қазақ және қырғыз этностары құрамындағы қаракесектерді біз қарлұқтармен байланыстырамыз.

Үшіншіден, батысқа жылжу барысында қарлұқтар ғұндардан босаған кең алқапты алғаш игерді де, белгілі дәрежеде ғұн мұрасына ие болды, бұл тәжірибе оларға кейіннен Қарахан империясын құруға мүмкіндік берді.

Төртіншіден, Сібірді мекендеген шорлардың қаракесек құрамында кездесуі қаракесек елінің атасы Болат қожа атында жасырылған деп жорамалдауға болады. Шын мәнінде Болат және Қарлұқ (Қаралұқ) бір мағыналы синоним сөздер, екеуі де темірдің жоғары сапалы қару жасайтын түрін білдіреді. Сібірдегі шор аталатын шағын этнос әлі күнге дейін темір ұсталығын өздерінің сакралды дәстүрі ретінде сақтаған.

Бесіншіден, қазақ шежіресіндегі Апай-Бөрі одағы туралы әңгіме басмыл-қарлұқ қоныс аударуын терең зерттеуге мүмкіндік беретін жақсы дерек деп білеміз. Жоғарыда айтылғандар осы мақалада ашып беріледі.

Кілт сөздер: ауызша дәстүр, тарихи аңыз, басмыл, қарлық қоныс аударуы, ғұн, шор, қасиеттендіру.

Кіріспе

Қазақ халқының құрамына енген көптеген рулардың ішінде ерекше жұмбақ тарихымен және тағдырымен қызықтыратын рулар бар. Соның бірі – Орта жүз арғын тайпасының бір бұтағы бәсентиін руы. Қазақ этносының құрамына енген негізгі рулардың қайсы болмасын өз тарихын қадым заманның қараңғы түкпірлерінен бастайды. Бір ерекшелігі, олардың ішінде көне атауларын сол қалпында сақтап қалғандары да бар. Қазақ шежіресін ақтарып отырып, үш жүзге негіз болған үйсін, арғын, алшын атаулары осындай көне дүниенің жәдігерліктері екеніне көз жеткіземіз. Сонымен бірге қазақ құрамындағы қыпшақ, жалайыр, қаңлы, адай, шекті, керей, найман руларының да ерте заманнан бері өздерінің түпкілікті атауын сақтап қалғанын анықтаймыз. Олар – кезінде Орталық Азия мен оған шекаралас аймақтарға да тараған, белгілі болған елдер. Осы аталған тайпалардың іштерінде мемлекет құрғандары да бар, бірақ соған қарамастан түпкілікті атауларын сақтап қалғанына қайран қаласың. Бұл мәселе қазақ халқының, жалпы түрік халықтарының белгілі дәрежеде этноним және политоним қызметін атқаратын эпонимдеріне өте көңіл бөлу керек екенін көрсетеді. Мысалы, Кіші жүз құрамында Әлімұлы ішіндегі Кете тайпасының арғы тарихы Кіші Азияда мемлекет құрған ұлыстармен байланысып жатса, оның еш таңқаларлығы жоқ.

Талдау

Бұл мақалада біз ортағасырлық жазба деректері мен қазақ ауызша дәстүрінде сақталған аңыздарды пайдалана отырып, VIII-X ғасырлар аралығында болған тарихи оқиғалардың қазақ этникалық құрамына әсерін тәпсірлеуді мақсат етеміз. Мәселе Түркі қағанаттары құрамында аталатын басмыл (бәсими) және қарлұқ топтарының саяси тарихы, олардың батысқа қарай қоныс аударуы барысында ұлы далалық аймаққа қоныстануы, этникалық атауларында болған өзгерістер.

Ертіс бойын ежелден мекендеген бәсентиін руының тарихтың талқысына талай түскені ортағасырлық жазба және ауызша деректерді ақтарсақ бірден көрінеді. Бәсентиін атауы деректерде бірде басмыл, бірде басими болып өзгеріп жүреді. Қытай жазбаларында көбінесе «басими» атауы қолданылады. Біз бұл мақалада түпнұсқаларды өзгертпей осы екі атауды қатар қолдана береміз. Орхон сына жазуларының ішінде «Білге қаған жазуы» аталатын тамаша ескерткіш бар. Зерттеушілердің айтуына қарағанда, ол – түрік заманының тамаша ел басшысы Құтлық қағанның үлкен ұлы. Құтлықты кей ескерткіштерде Елтеріс қаған деп те атайды. Білге қағанның інісі – атақты қолбасшы Күлтегін. Осы Білге қаған 734 жылы қайтыс болып, бір жылдан кейін Көк Түрік елінің ағалары жиналып, Орхон өзені бойында ірі ас береді. Білге қағанды жоқтаудың негізгі мәтінін жазған Йоллығ тегін басими елі туралы да аздаған хабар береді. Жазбаға қарағанда бәсимилер/басмылдар Көне Түркі қағанатын билеген әулетке тым жағымды болмаған. Оның «... *Жиырма жасымда басмылдық ыдықұт /Бід-ұқ/ бастаған халқы бодан ел еді. Елші жібермей содан соғыстым, кейін қайтардым*» деуі бәсими елінің Көк Түрік қаған әулетіне қатысты алым-салығын уақытында төлемей, сыбағасын бермей, өз бетімен кетіп бара жатқанын көрсетеді. Қалай болғанда да Білге қаған жауласып барып тіл табысқанға ұқсайды. «Бід-ұқ» деп көне түркі дәуірінде ұйғырлар мен бәсимилер өз басшыларын атайды.

Білге қағанның және бір айтқаны:

«...Отыз екі жасымда басмыл, қарлұқ жиналды,

Оларды қырдым, өлтірдім.

Күн жеткені үшін жау болды.

Бір жылда төрт жолы соғыстым...» [1, 82-91 б.].

Дастанның бұл жолдары басмылдардың бірінші көтерілістен кейін басылып қалмағанын, одан он екі жыл өткен соң қарлұқпен қосылып қайта бас көтергенін көрсетеді. Көне түркі дәуіріндегі деректер Ашина әулетімен соғыстарда бәсимилердің жалғыз болмағанын айғақтайды. Ертістің жоғарғы ағысы, одан әрі Орхон жазығы, оңтүстікке қарай Қашқария аралығын мекендеген бәсими ұлысы көрші ұйғыр, қарлұқ елдерімен бірде бейбіт араласса, бірде қантөгіс соғыс жағдайында болған. Бұл одақтастық Орхон өзенінің бойында Ұйғыр бірлестігі күшейген тұста көрінеді. Ол кезде ұйғырлар Орталық Азияның жауынгер, көшпелі оғыз текті тайпаларының одағы есебінде белгілі.

Басими (басмыл) тайпасы туралы аздаған деректер ұйғырдың атақты көсемі Мойын-шорға арналған тас жазуында да бар. Бұл жазу Селенгі өзенінің бойында 1909 жылы табылған. Жазбада көшпелі түрік тілді рулардың өзара қым-қуыт соғысы, жаугершілігі, билік үшін күрестің сан қырлы оқиғалары сипатталған. Басмыл тайпасымен қатар Орталық Азияға кеңінен тараған оғыз және қыпшақ елдерінің де тарихына қатысты мәліметтер баршылық.

Тоғыз оғыз, татар елдерімен Ашы Алтыр көлде, Касуіден өте соғысып жеңген соң, Мойын чор тардуш, телес халқын өзінің екі ұлына бөліп берді. «Екі ұлыма жабғу және шад деген атақ бердім» дейді қолбасшы. Осы соғыстардың кезінде қарлұқ және басмыл елдері қағанның шақыруына қарамастан одақтан шығып, әскерін бермей қойса керек. Мойын-шор «Одақтастан қол келді, Қарлұқ одақтасқа келмеген» дейді. Осы хабар «Ертіс өзені Арқар басы Ер қамыстан өте он бірінші айдың он сегіз жаңасында Болчу өзені жағасында қарлұқты жеңдім» деуге себеп. Бірақ бұл жеңістер түпкілікті саяси мәселені шешпеген. Келесі жылдары тағы да қаған қалың әскерді бастап, Көк түріктердің оғыз, қарлұқ елдерімен соғысып жүргенін көреміз. «Бесінші ай жиырма алтысында оғызға қарсы аттандым. Сонан соң түргеш, қарлұқты жеңдім. Табарын

/дүние-мүлкін/ алып, үйін құлаттым» дей келе Мойын шор басмылдың тағы да қарлұқпен қосылып, бірігіп кеткенін, бірақ өзінің оларды қайтарғанын, Орхон-Балықта ел сарайын, ел үйін тұрғызғанын» жазады. Мойын-шор «қой жылы /755 ж./ басмыл-қарлұқты жоқ қылдым» дейді, бірақ жазбаның келесі бір тұсында «қарлұқтың тірісі барып түргешке қосылды» деген де мәлімет бар. Бұл дегеніңіз басмыл-қарлұқ одағының жаңа жақтастар іздегенін көрсетсе керек. Енді қағандарға қарсы бұрынғыдан да күшті тайпалардың қауымдастығы қарсы тұрғанын аңғаруға болады [2, 141-145 б.].

Қарлұқ туралы Әбілғазы бахадур хан: «Қарлұқ елі Моңғолиядағы биік таулардың арасында тұратын еді, егін егіп, мал өсіретін, бір жақсысын хан көтеріп, ол өлсе екіншісін хан сайлар еді. Өздері көп халық емес, заманның түзу кезінде екі мың үйден аспайтын. Сол жұртта төрт мың жылдай отырды. Шыңғыс моңғол еліне хан болғаннан кейін барлас Құбылай ноянды елші қылып, «маған бағынсын» деп қарлұқтарға жіберді. Ол уақытта қарлұқтардың патшасы Арслан хан деген еді. Шыңғыс ханның сөзін қабыл қылып, басы өзінің қызы етіп, көп сыйлықтар алып, ханды көруге елшімен бірге барды. Шыңғыс хан да өз жамағатынан Арслан ханға бір қыз беріп, өзі қамқор болатынын айтып қайтарды. Қайтарында Шыңғыс хан бектеріне қарап «мұны неге Арслан хан дейміз, бұдан соң Арслан сирақ деп аталсын» деді. Моңғол тілінде тәжікті “сирақ” дер еді», – деп әңгімелейді [1, 31-32 б.].

Әбілғазы шежіресі Шыңғыс заманында қарлұқты Арслан хан басқарғанын дәлелдейді және сол заманда қарлұқтың тәжікке жақын екендігінен хабар береді. Орхон сына жазуларынан бастау алатын жазба деректерге сүйенсек, қарлұқтардың ерте кездегі қонысы – Алтай таулары. «Қарлұқтар бұрынғы уақытта Алтай тауында өмір сүрді және тоғыз-оғыздарға бағынышты болды. Одан кейін өз қожайындарына қарсы көтеріліп, түркеш елін жаулап алды, одан әрі мұсылман елдеріне қарай қозғалды», – деп жазады араб тарихшысы әл-Марвази. 710-734 жылдары Көк түріктердің басшылары Күлтегін мен Білге қаған тұсында мемлекет ішіндегі кикілжің нәтижесінде қарлұқ елінің үлкен тобы Алтайды тастап, Жетісу мен Сыр бойына жылжыды, бір тобы Сарыарқа даласына бекінді. Көне түріктің Терхин жазбасында: «Ит жылы үш-қарлұқ елі азаттық туып көтеріп, бөлініп шықты, көшті. Батысқа, он оқ елінің жұртына олар келді», – делінеді. Осы кезден бастап енді қарлұқ пен оғыз арасындағы жер үшін, ел үшін соғыс басталды.

766 жылы қарлұқтар Жетісу жеріндегі Талас пен Суяб сияқты ірі қалаларды бағындырып, өздеріне орда жасады. Ол кезде қарлұқтың басшысын деректерде «йабғу/жабғу» деп атайды, бірақ қарлұқ тайпаларының тілінде сөз басы «дж» көп жазылады. Оғыздар «йабғу» десе, қарлұқтар «жабғу» атауын қолданады, осыдан барып «жабғу-хақан» қалыптасады. Қарлұқтың ішіндегі шығыл деген ата /Чигил/ өздеріне жеке иелік көтерді. «Алтыннан көтерілген Арғу-Талас пен Қашу, Ордакент пен Шығыл-балықтың иесіміз», – деуші еді. Үш қарлұқ дейтін себебі, оның ішінде болат, шығыл, ташлық /тухси/ дейтін ірі-ірі үш үлкен ру бар. Оңтүстікке жылжу барысында қарлұқтың ішіне-қалаш, әзкіш, шарық, арғу сияқты Орта Азияның елдерінен көптеген қауымдар қосылды. Сонымен этносаяси тарихы бірнеше ғасырға созылған қарлұқ елі бір шеті Алакөл мен Ыстықкөл, бір жағы Сырдың орта ағысы мен Тохарстан /Жиделі-Байсын/ арасында мемлекеттің іргесін көтерді. Тым ерте замандарда қалыптасқан дәстүр бойынша қарлұқтың жазғы жайлауы Сарыарқаның кең даласы Қарқаралы-Қазылық, Бұғылы-Тағылы мен Ортау арасын қамтыды. Қысқы қонысы мен жаз жайлауының арасындағы шекаралық алқапта Болат тауы, Болат қаласы деген жерлер де кездеседі. Араб саяхатшысы әл-Идриси / XII ғ./: «Тараз қаласы мен кимек елінің қағанының жұртына дейін /Ертіс бойы/ шөл дала мен қарлұқ-түрік жері арқылы 81 күн жүру керек. Қарлұқтар жер өндемейді, бірақ қонысы өте құнарлы. Бедуиндер сияқты жүннен жасалған шатырларда /киіз үй/ тұрады. Шығыс жағында Хайхам бекінісі бар, патшалар тұрады. Патша жақсы қаруланған, көп әскерді ұстайды. Бекініс-қорған таудың басына орналасқан, оның сыртында су толтырылған шұңқыр бар, көл сияқты». Географиялық есептер бойынша Әл-Идрисидің суреттеп отырған өлкесі Орталық Қазақстанның алқабына сәйкес келеді [3, 65-70 б.].

Енді Н.Я. Бичурин аудармасындағы басмыл туралы мәліметтерге көшейік: «...Басими Сарайға (Қытай сарайы – Ж.А.) бірінші рет Чжен-гуань билігінің жиырма үшінші жылы, 649 жылы келді. Тьхянь-бао билігінің бірінші жылы басими Хойхумен (ұйғыр – Ж.А.) бірігіп, Тукю (түрік – Ж.А.) ханын өлтірді және басимилердің үлкен көсемі Ашинами Хэли Тюцзуйені хан көтерді, және осыдан кейін Сарайға елшілік аттандарды. Сюань-цзун бұл елшілерді қызыл күрең, шөп түсті қымбат киіммен, алтын қауырсындармен, белдікпен және шегірен терімен қапталған садақпен марапаттады. Бірақ үш жыл да өткен жоқ, Гэлолу мен Хойхудан тас-талқан болған Ашинами Хэли Бэй-тьхин (Байтын тауы- ?) жеріне қарай қашты, одан кейін астанаға көшіп келген соң әскери шен алды, оның жері мен елі Хойху қарамағына өтті» [4, 355-356 б.]. Жоғарыдағы дерек «Тан-ши» жылнамасынан алынған. Ең бастысы, бұл жазба басими тайпасының көне оғыздық негізін сақтаған ұйғыр қауымына жақын болғанын айғақтайды. Тіпті деректің өзі де «Тан-ши» кітабының Гаогюй руларына қатысты толықтыру аталатын бөлігінде орналасқан. Бұл жерде он төрт ру туралы сөз болады. Олар: сеянто, байегу, бугу, дубо, гулиган, байси және т.б.

Осы екі арада бәсими тайпасымен одақтас болған гэлолу және ұйғыр тайпаларына қысқаша түсініктеме керек сияқты. Қытай деректеріне қарағанда Гэлолу тайпасы Алтай тауынан батысқа қарай, қазіргі Тарбағатай тауының қыраттарында, Ертіс бойында көшіп жүрген жоғарыда қысқаша сипатталған қарлұқ тайпалық одағы, ал Хойху деген атпен ұйғырлар белгілі. Мәселе бұл жерде қытай жазбаларындағы «р» дауысының түсіп қалуына байланысты. Бәсими (біздің пікірімізше негізінен бәсентиін), Қарлұқ (біздің пікірімізше негізінен қаракесек) және Ұйғыр (біздің пікірімізше көбінесе оғыз-түркілер) бір-бірімен көрші және кейде одақтас ұлыстар деп есептейміз. Бұл көптеген көне деректерден көрініп тұрады. Басмыл, немесе бәсими аталған тайпалар VIII ғасырдан кейін тарих сахнасынан осы атаумен кездесе қоймайды. Гэлолу /қарлұқ/ мен хойхудан /ұйғыр/ жеңілген ел көбінесе сол жеңімпаздардың құрамына еніп кеткенге ұқсайды. Көшпелілердің дәстүрі бойынша әлсіз рулар күшті саяси одақтарға еніп, солардың атымен жүре берген, бірақ өз арасында бұрынғы атын сақтап қалады. Махмұт Қашқари түрік елдері мен олардың тілдері туралы айта келіп, басмылдарға мынадай сипаттама береді: «Рұмға /Византияны айтып отыр – Ж.А./ бәрінен жақын орналасқан тайпа бажанақ, одан кейін қыпшақ, оғұз, иемәк, башғырт, басмыл, қай, ябаку, татар, қырғыз тайпалары... Қырғыздар Шыңға жақын орналасқан» [5, 10 б.]. Бұл мәтінде ерекше айтатын мәселе басмылдың түріктің ірі тайпалары қыпшақ, башқұрт, оғызбен қатар аталуы. Екіншіден, оның көне түрік этномәдени қауымдастығына жататын тайпалардың жуан ортасынан орын алуы. Басмылдар орналасқан жер шамасы да Орталық Азияның орта тұсы, үлес салмағы да орташа. М. Қашқари жазуына қарағанда басмылдардың өз тілдері бар: «қай, ябаку, татар, басмыл тайпаларының да өз тілдері бар. Олар түркі тілін әлімсақтан біледі. Қырғыз, қыпшақ, оғыз, тохси, яғма, шігіл, оғрақ, жарұқ тайпалары тек түрік тілімен ғана сөйлеседі. Иемәк пен башқұрт тілдері оларға жақын» [5, 54-55 б.].

Басмыл аты Махмұд Қашқари жинағының түркі халықтарының жыр-өлең нұсқалары бөлімінен де көрінеді. Соның бірі «Жабақыларға қарсы күрес жырлары» деп аталады:

Ертістің суын жайлаған,
 Найзасын кекке қайраған.
 Иемектер серттен таймаған,
 Бет алар бізге олар да.
 Сертесіп уәде қылады,
 Ханнан көмек сұрады,
 Басмылдар да жиылды.
 Күн аптабы есті алар,
 Бізді сынап қас болар.
 Қара көзге жас толар, халыққа сондай қиын-ды!

Сөздіктің өлең қорында тағы да бір қызық шумақ кездеседі. Мазмұны басмыл мен қарлұқ одағына қатысты сияқты:

Басмылдар қолын қамдады,
Арсыланға барғалы,
Қәуіпке толып жан-жағы,
Зәре-құттары қалмады.
«Елім» деп соққан жүрегі,
Түріктің ол да ұлы еді,
Тілегін халқы тіледі,
«Қолдағай», – деп Тәңірім! [6, 10-14 б.].

Көне түркілердің «басмыл», қытайлардың «бәсими» атаған елі еуропалық көршілерінде «басмюль» атауымен танылды деп алғашқы жазатын зерттеуші – Н.А. Аристов. Оның пікірінше, «басмыл» сөзі аралас, құрама, көп деген ұғымды білдіреді. Мысалы Басими /басмыл/ қағандығы кезінде бұл одаққа 40 ру енгені белгілі, ал басмылмен одақтас ұйғырларда тоғыз ру, қарлұқтарда тіпті аз – үш тайпа ел. Сонымен бірге Н.А. Аристов «басмыл» сөзінің мағынасы «арғын» атауымен тікелей байланысты, екеуі де құрама, аралас деген мағынаны білдіреді деген ұсынысты алғаш рет оқырман қауымға жариялады [7, 91-93 б.]. Біз Н.А. Аристовтың соңғы жорамалын қабылдай алмаймыз. Қазақта «арғын болдың – әркім болдың!» деген сөз бар, бірақ ол арғын руының көп араластығын емес, санының көптігін білдірсе керек дейміз. Бір жағынан бәсентиін елінің құрама екенін шежіре жақсы дәлелдейді. Ертіс бойында кең тараған өлеңмен жазылған Қимадиддин шежіресінде Бәсентиін руына қатысты былай делінеді:

*Кеткенде өзге ағайын жайлау көшіп,
Жұрт қалар жерошақта күлі өшіп.
Түрікпен қармақ салып жұртта қалып,
Бір өзі балықшылық еткен кәсіп.
Кім білсін ол уақытта қандай кезең
Бойында деп айтады Есіл өзен,
Ешкіммен сөйлеспей-ақ, қатыспай,
Етсе өмір мен атамнан қалай безем,*

М.Ж. Көпейұлы шежіресінде осы әңгіменің бір нұсқасы бар: «Көп арғынның жолаушылары келе жатып он екі жасар бір бала тауып алады. Бәсентиінге байлайды, сөйтсе ол бала: «Қожант шәһәрінікімін, хан баласын ойнатып жүрген балалар едік, ортамыздан хан баласы суға кетті. Сонан соң елге барсақ бізді хан өлтіреді ғой деп, тоз-тоз болып, жонға қашып шығып кеттік. Түбім-тегім түрікпен еді», – деген соң, Бәсентиін бала қылып алыпты. Мұнда келген соң, жерінде көрген өнегесі болған соң, балық аулайтын бала болып, «Балықшы түрікпен» атанып, күні бұл күнге шейін тұқым-жұрағаты, ұрпағы бар дейді. Және келе жатып бір жас сұлу қатын тауып алыпты. Соңына еріп жүрген бір кішкене баласы бар дейді.

– Бұл балаң кімдікі? – дегенде,

– Өзімнің күшігім, – депті.

Ол қатынды да да Бәсентиін алыпты. Қойнына жатқанда буаздығы білініп:

– Бұл қалай? – дегенде:

– Бұл жанға айтпайтұғын сырым, – деген екен. Сол баланың атын Сырым қойған екен. Осы екі бала қатын алып, өсіп-өніп, бірінің тұқымы «Күшік» атанып, бірінің тұқымы «Сырым» атанып, ел-жұрт болып кеткен. Күндердің күнінде осы қатынның артынан жоқшы келді дейді. Белгілі байы жоқ, қыз күнінде бала тауып, тағы буаз болған соң, өз үйінен өзі ұялып, қашып шығып кеткен екен. Белгілі байы болмағандықтан ешкімнің де сөзі болмады. Қатын да, екі бала да Бәсентиін олжасы болып қала берді дейді».

Бәсентиін ішіндегі Бұқа-Күбір атасы Орталық Азияға атағы шыққан көне татар қауымынан болса керек. Қазақ шежіресінде көп мәселелер тікелей айтылмаса да, жанама мәлімет беріледі. Бұқа-Күбірдің атасы бұрынғы замандарда өмір сүрген Татарбай деген адам деген дерек көзі осыны нұсқайды. Татарбайдың Ертіс бойына келіп, қамыстан кепе соғып күн көріп кетуі де өте ескілікті аңыздарды еске түсіреді. Бұл аңыздар Ертістің орта ағысында мекендеген көне оғыз, қыпшақ, басмыл қауымдарынан бәсентиін руы құралатын тұста шыққанға ұқсайды. Аңыздың негізгі атқаратын қызметі осы жаңа қауымдастықтың өз ішінде бір-біріне туыс, бауыр екенін дәлелдеу. Бұл қазақтың руларының қай-қайсына да қатысты туысқандық идеологияның көрінісі. Белгілі дәрежеде Н.А. Аристов айтқандарында көптеген ойланарлық мәліметтер бар. Ең алдымен арғын одағына енген бәсентиін (бәсими /басмыл) руына қатысты. Бәсими ру одағы түрік-ашинаға дейін-ақ ғұндардың құрамында болғаны, немесе сыртқы одақтас қызметін жасағаны көрініп тұр. Кейіннен ғұндардың батысқа қарай бағытталған «Ұлы көшіне» бәсими тобы жартылай қатысқан сияқты. Екінші мәселе басмылдың «тоғыз ата ұйғырмен», «үш ата қарлұқпен» қосылып, Көк Түрік қағанаты билігіне таласуы. Біздің пікірімізше, үш қарлұқ қазақ этносының құрамындағы қаракесек руы, ал ұйғырлар Шығыс Түркістан жеріне ауып, кейін сол жерде отырықшы, қалалық мәдениеттің (сарт, тараншы) арасына сіңіп кетті де, тек кейін ғана, XX ғасырдың 30-жылдары қайтадан ұйғыр атанды. Н.А. Аристов басими тайпасының көпшілігі ұлы төңкерістің кезінде Ертіс бойымен батысқа қарай жылжып, қазіргі қоныс тепкен жерлеріне келді дейді. Біз де осы пікірге қосыламыз. Әуелі ұйғырлармен одақтас болған, ал кейін /750-753 жж./ олардан тас-талқан болып жеңілген басмылдар ыдырап кетті. Олардың көп бөлігі Бешбалық (қазіргі Шығыс Түркістан) маңындағы отырықшы елдермен араласып, жаугершілік дәстүрлерін жоғалтты. Көшпелілердің жауынгер тайпалары отырықшы өлкені жаулап алу барысында біртіндеп бейбіт тұрмысқа көшеді. Егін, бау-бақша, саудамен айналыса бастаған көшпелілер тез арада өздерінің жауынгерлік дәстүрінен айырылады. Сонымен бірге басими (бәсентиін) елінің бір бөлегінің Батысқа қарай бағытталған көшпелілер қозғалысына қатысып, Византия-Рум еліне тікелей әсер етуі, тіпті араласып кетуі де әбден мүмкін. Бізге бір нәрсе анық: «басмыл», «бәсими», «басмюль» атанып жүрген көне түрік қауымы қазақтың Орта жүзіне енген бәсентиін тайпасының арғы атасы болып табылады.

Басмылдар мен қарлұқтардың ең ауыр көші-қоны шамамен 840-шы жылғы Қырғыз шапқыншылығына байланысты болса керек деген пікірдеміз. Сол жылы Орхон бойындағы Қарабалғасын сияқты астана қаласынан, кең жайылым мен ыңғайлы қыстаудан айрылған басмылдар мен қарлұқтар Ертіс бойына, Ұлы далаға келді. Әбілғазы баһадүрдің «Шаджарат и түрк» кітабында Орталық Азия өңірінде IX ғасырдың ортасында Орхон бойындағы Ұйғыр қағанатының құлауына байланысты өріс алған алапат миграциялар сипатталады деп есептейміз: *«Монғол жұртында екі тау бар, ұзындығы күн шығыстан күн батысқа қарай созылып жатқан үлкен таулар, біреуінің аты – Тоқырату буалық, екіншісінің аты – Ұсқынлық текрем. Сол екі таудың арасында моңғол жұртының күн батысында тағы бір тау бар, оны Құттағ дейді. Осы айтылған таулардың арасында бір жерде ағып жатқан он сай (өзен) бар, тағы бір жерде тоғыз сай (өзен) бар, бәрі де үлкен өзендер еді. Көне ұйғыр елі сол сулардың ара-арасында отырар еді. Тоғыз сайдың жағасында отырғандарды тоғыз ұйғыр, он сайдың жағасында отырғандарды он ұйғыр дер еді. Жүз жиырма ру ел еді. Бір кісіні патша көтергенмен, оның дегенін істеп, оған бағынбас еді, мұның өзі кейін олардың ыдырауына соқтырды...*

Ұйғырлар үш мың жылға жақын осы айтылған жұртта отырды. Одан кейін ыдырап, әркімге олжа болып, жан-жаққа бытырап кетті. Бір бөлегі жұрттың арасында отырып қалды, бір бөлегі Ертіс өзенінің жағасына келді. Бұлардың өзі тағы үшке бөлінді. Бір бөлігі Бешбалық шаһарына барып, егін егіп, дәулетті ел болды. Енді бір бөлегі жылқы, қой бағып, Бешбалық маңында көшіп-қонып, көшпенді өмір сүрді. Үшінші бөлегі Ертістің тоғанында балық, құндыз, тиін, сусараулап, етін жеп, терісін киіп күнелтті. Жібектен не мақтадан, не басқа материалдан

істеген киімді ағуырында киіп көрмеген еді. Егер қыздарын қарғаса, «жылқылы, қойлы жігітке тұрмысқа шығып, ет жеп, қымыз ішіп, басыңа жаман күндер тұсын» дер еді [1, 32 б.].

Орта Ертіс бойына қарай жылжыған басмыл тобы алдымен өзеннің оң жағалауын мекендеген отырықшы қауымдармен араласты. Олардың тарихы және этникалық құрамы жайлы генеалогиялық аңызды сақтап қалған парсылық ғалым Гардизи “Заин-ал-ахбар” еңбегінде: *“Татарлардың басшысы қайтыс болып, артынан екі ұлы қалған; үлкен ұлы патшалықты билеген, бұл әрекетті кіші ұлы көре алмаған, кішісінің есімі Шад еді. Шад ағасына қастандық жасап, онысы сәтсіз аяқталып, содан өз өміріне қауіп төнгендіктен, өзімен бірге көңілде кұң әйелді ертіп үлкен өзеннің жағасына, ағашы мен жабайы аң-құсы мол жерге барып, шатыр тігіп орналасыпты. Екеуі күнде аңға бірге шығып, етті қорек етіп, бұлғын, тиін мен ақ тышқан терісінен өздеріне киім киіпті. Біршама уақыт өткеннен кейін оларға туыстарының ішінен 7 адам келіп қосылыпты: біріншісі Ими, екіншісі Имақ, үшіншісі Татар, төртіншісі Байандұр, бесіншісі Қыпшақ, алтыншысы Ланиказ, жетіншісі Аджлад. Бұлар өз билеушелірінің жылқысын баққан жылқышылар екен, жылқыларының көптігінен табындары өткен жерлерде жайылым қалмай, содан Шадтың жайлаған жеріне келіпті. Таныс адамдарды көрген кұң әйел “Ер түс” деп айғай салған екен, мағынасы тоқтаңдар, аттан түс деген сөз. Осындай себептерге байланысты өзен Ертіс аталып кеткен екен. Кұң әйелді танып, барлығы тоқтап, жайғасып, шатырларын тіккен. Аңға кеткен Шад олжалы болып оралып, келген жолаушыларды дәмге шақырады. Жердің жайлылығы ұнап келген адамдары қысқа дейін қалды. Қар түскеннен кейін елге қайтып оралу мүмкін болмады да, бір жағынан жайылымның кеңдігі мен молдығына қызығып сол жерде қысты өткіземіз деп қыстап қалды. Қар еріп, жер қарая бастаған уақытта, олар өз жұртына – татарлар еліне бір адамды жіберген еді. Мақсаты сол тайпа жайлы хабардар болу. Жіберілген адам бұрынғы жұртқа келгеннен кейін тұрғылықты жердің қаңырап бос қалғандығын, халықтың жоқтығын көреді, елді жау шауып, байлығын тонап, бүкіл халықты қырып-жойып кеткеніне көзі жетеді. Қырғыннан аман қалғандары жаңағы адамды көріп таудан түсіпті, содан ол адам Шадтың жағдайы жайлы өз қауымдастарына әңгіме айтып, қызықтырып, ертіп әкетіпті. Шад еліне келгеннен кейін барлығы оны өздерінің басшысы ретінде қошеметтеп, құрмет көрсетті. Басқалары да бұл хабарды естігеннен кейін бас-аяғы 700 адамдай болып сол маңға жиналды. Ұзақ уақыт Шадтың қол астында болғаннан соң, олар саны жағынан ұлғайып, айналаға тарап, аталған жеті адамның есіміне байланысты жеті тайпа құраған” дейді [7, 231-232 б.].*

Бұл аңыз нақты тарихи оқиғаны нұсқамайды. Себебі жеті адамның аты жеті түрлі елдің атын білдіреді. Мысалы «татар» моңғолдардан да ерте тарихқа белгілі болған, жауынгер ел. Батыстың ортағасырлық тарихнамасында «татар» деп шығыс өлкедерден келген жалап алушыларды айтады, яғни шартты атауға айналған ұғым. «Байандур»-оғыз елінің жалпылама аты болуы да мүмкін, дегенмен осы аттас тайпа ортағасырлық оғыздар арасында белгілі. Қыпшақтың тарихын біз айтпасақ та белгілі, өз бетімен жеке этникалық қауым. Ланиказ – бұл жерде ғұн қауымдарынан қалған кіші ру болуы мүмкін, не көне иран (ариан) қауымдастығына жататын алан еліне қатысы бар. Аджлад- (әжі) – шамасы Енисей бойындағы қырғыз елі. Ал ими, имақ атаулары түсініксіз, мүмкін орхон жазуларындағы «иемек» руларына қатысты, яғни кимектер – өзен бойындағы ел болар деп жобалауға болады.

Енді бәсимилердің Орта Ертіс бойына келуі қазақ шежіресінде бар ма екен, соны көрейік. Бәсентиін тайпасының құрамындағы ірі рулардың бірі Апай-Бөрі аталады. Оның тарихы Шығыс Түрік қағанатының заманына кетеді және қазіргі Павлодар қаласы маңындағы Құрманкөл (Құрмантүз) сияқты жер атауының шығу себептеріне қатысты аталады: *«Бүгінгі күні Коряковка көлі аталатын осы Құрманкөлдің бұрынғы қожасы қыпшақтың Құрман деген бір байы екен, – дейді шежіре. Құрманның мейлінше бай болғаны сондай, жылқысының санын өзі де білмейді екен. Жалғыз баласы болыпты.*

Күндердің күнінде, салт атты, сабау қамшылы, бөрі тонды, бөрте атты жігіт келіп, Құрман байға бала болыпты. Малға шын жаны ашып қарағандықтан жылқы билігі соған беріліпті. Байдың жалғыз баласы сері болыпты. Он жігітпен жүреді дейді. Жазғытұрым бие құлын төгіп жатқанда бай баласы жылқы аралапты. Жаңа туып жатқан қара құлынды сойып, терісін ала беріпті. Осы жүрген он бірімізді де бір түсті қылып қара құлын жарғақ киеміз деп. Бөрі тонды, бөрте атты жылқышы мұны көрген соң, іші күйіп жылап, долданып байға келіпті:

– Бай, маған батаңызды беріңіз, малға менің иелігім болмады. Мына қорлықты көріп жүргеннен өлгенім артық деп... Бай жалынып-жалпайып тоқата алмайды:

– Мен риза, Құдай риза, осы жылқының қақ жарымын ал, – депті.

– Жоқ, бай, бір тай да алмаймын, батаңды бер, – депті.

– Жоқ, балам, дәнеме алмай кетсең, бата да бермеймін, ризалығым да жоқ, – депті.

– Олай болса, теңбіл көк сәуригіңді бер, үйірінде бес байталы бар. Соны үйірімен берсеңіз, шын-батаңызды бергеніңізді сонан білемін, – депті.

– Уа, шырағым, маған құт болған, қыдыр болған, көбікті көктің тұқымы еді. Өзімің аузымды көбікті саумалға тигізген жануарым еді. Мал қадірін білмеген құ жалғызға болғанша, мал қадірін білетұғын сенде болғаны жақсы, – деп, батасын берген екен.

Байдың батасын алып, алты тұяқ жылқымен Ертістің бер жағына өтіп, Апай деген жесір қатынның қызын алып, онан бес бала туады: Келден, Қыстау, Қақа, Сатыбалды, Жаңбыршы, Малы да басы да өсе бастайды.

Жоғарыда айтқан малдың «Көбікті көк» атанып жүргені биеге шапқан айғырдың қасасынан ақ көбік шұбалып, үзілмей ағып тұрады екен. Соны Бөрі өз алақанына тосып алып, балаларына әкеліп жалатады екен. Бір баласы жаламайды екен. Сол жаламағанның ұрпағы ана төртеуіндей болмады деседі, жарлы-жақыбай, өсімсіз-өнімсіз болды деседі.

Жесір қатын Апай атанған – Қаракесек қатыны еді деседі. Байы өлген жесір қатын үй-отанымен, қара-құрасымен төркініне келген. Артынан Қаракесек іздеп келіп, бұрын да тапқан бала-шағасы болса керек, екіқабат кетіп еді десе керек. Ер ұл тапқан екен де оны бөтен бір жерге асыратқан екен. Қаракесек көзі бар балаларды алып қайтыпты. Жесір қатын байсыз отыра ала ма? Бұл жақта тиген байынан бала туып, «Апай» аталған атпен үрім-бұтағы «Апай» атанып, Апаймен Бөрі оттас, ораздас болып кеткен. Біздің жақта тұрған биік Бөгембайды сол Апайдың ауызынан туған бала осы дейді. Мұның үрім-бұтағы осы Баянаула бауырынан жаңада кетсе керек. Бөрінің бел баласы Келден қыстауы екен дейді... Баянаулада бір асуды Қазанғап асуы дейді. Бөріден шыққан, атағы жер жарған Қазанғап қыстаған жер дейді» [8; 9, 65-66 б.].

Қорытынды

Ең алдымен, біздің ойымызша бұл ғажайып аңыз Орталық Азия өңірінде IX-XI ғасырларда шығыстан батысқа қарай бағытталған алапат миграциялардан өте нақты мәлімет береді. Аңызға қарағанда зерттеулерде Үшінші Түрік қағанаты, немесе Ұйғыр қағанаты, немесе Біріккен қағанат аталатын мемлекет ыдыраған уақытта Ертістің оң жағалауына қыпшақ тайпалары иелік жасаған. Қыпшақтардың дәулеті тасыған бай ел болғаны Құрман бай образымен берілген. Аңыздағы «бөрі тонды, бөрте атты» жігіттің бейнесінің астарынан Орхон бойындағы ауыр соғыстардан кейін батысқа қарай жылжыған Көне Түрік қағанаттарының белгілі жауынгер бөлігі Бөрі (қытай жазбаларындаы – Фуле) тайпасын көруге болады.

Екіншіден, осы аңызда айтылатын Апай бейнесі, оның қаракесектен туды-мыс делінетін баласы бізді қарлұқ мәселесіне қарай бастайды. Шамасы шығыстан жылжыған тайпалар бірнеше бағытты ұстанған, яғни бәсимилер Ертістің оң жағымен қоныс аударса, қарлұқтар өзеннің далалық жағына ие болған. Шығыстан қоныс аудару жүздеген жылдарға созылғандықтан, біз қарлұқ тайпалары қазақ жерінің орталық бөлігіне ертерек қоныстана бастады деген жорамалды ұстанамыз.

Үшіншіден, батысқа жылжу барысында қарлұқтар ғұндардан босаған кең алқапты алғаш игерді де, белгілі дәрежеде ғұн мұрасына ие болды, бұл тәжірибе оларға кейіннен Қарахан империясын құруға мүмкіндік берді. Қазақ заманына қатысты айтсақ, Орта жүз құрамындағы Арғын, Кіші жүз құрамындағы Әлімұлы, қырғыз этносы ішіндегі қаракесек аталатын рулардың түп-төркіні VIII-X ғғ. аралығында Орталық Қазақстан, Жетісу өңірін мекендеген қарлұқ елінің тарихына барып астасады.

Төртіншіден, жоғарыда айтылған жорамалдың бір дәлелі – Қазақ хандығы заманында қарлұқ тайпалары қоныстанған Сібір (Кузнецкий Алатау-Темірші Алатау) мен Сырдария арасындағы жерлерден көп санды қаракесек руы мен оның кейбір бөліктерінің кездесуі. Мысалы Сібірді мекендеген Шор елі Қаракесек ішінде де ру статусында бар. Бұл жұмбақтың негізгі шешімі Қаракесек елінің атасы Болат қожа атында жасырылған деп жорамалдауға әбден болады. Шын мәнінде Болат және Қарлұқ (Қаралұқ) бір мағыналы синоним сөздер, екеуі де темірдің жоғары сапалы қару жасайтын түрін білдіреді. Сібірдегі шор аталатын шағын этнос әлі күнге дейін темір ұсталығын өздерінің сакралды дәстүрі ретінде сақтаған. Шор арасындағы теміршілік дәстүр XVII-XVIII ғасырлардағы Ресей деректерінде жақсы сипатталады. Ал Орталық Қазақстан аймағын мекендеген қаракесектерде теміршілік дәстүрдің топонимиялық белгілері (Темірші тауы) және этнографиялық нышандары (келіннің отқа май құю дәстүрін ұсталық дүкенінде жасау т.б.) сақталған.

Бесіншіден, қазақ шежіресіндегі Апай-Бөрі одағы туралы әңгіме басмыл-қарлұқ кезеңін сипатауға мүмкіндік беретін жақсы дерек деп білеміз. Белгілі дәрежеде Ертістің сол жағалауын мекендеген Апай-Бөрі аталатын рулық бірлікті басмыл-қарлұқ одағынан қалған жұрнақ деп есептейміз.

Әдебиет

1. Абульгазы. Родословное древо тюрков. Сочинение Абуль-Гази, хивинского хана. Пер. и пред. Г.С.Саблукова, с послесл. и прим. Н.Ф. Катанова. – Казань, 1906. – 223 с.
2. Айдаров Ф. Орхон ескерткіштерінің тексі. – Алматы: Ғылым, 1990. – 220 б.
3. Сыздықов С.М. Қарлық мемлекетінің тарихы. – Алматы: Қазақпарат 2000. – 216 б.
4. Артықбаев Ж.О., Ерманов А.Ж., Жанисов А.Т. Калабалгасын – уникальный памятник старины Павлодарского Прииртышья. – Павлодар: ПГУ 2002. – 44 с.
5. Махмұт Қашкири. Түрік сөздігі. Үш томдық. – Т. 1. – Алматы, 1997. – 591 б.
6. Махмұт Қашқари. Жаз бен қыстың айтысы. Ауд.: Ф.Оңғарсынова. – Алматы, 1985. – 253 б.
7. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей. – СПб., 1897. – 45 с.
8. Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов // Бартольд В.В. Сочинения. – Т. 5. – М., 1968. – С. 195-232.
9. Историко-культурное наследие кимаков и кипчаков. Сост. Н.Е. Кузембаев // Серия – Кочевники. – Павлодар, 2006. – 204 с.
10. Әбілғазы Б. Түрік шежіресі. Аудар. Б.Әбілқасымов. – Алматы, 1991. – 208 б.
11. Бартольд В.В. Двенадцать лекций // Бартольд В.В. Сочинения. – Т. 5. – М., 1968. – С. 19-194.
12. Бартольд В.В. Очерки истории туркменского народа // Бартольд В.В. Сочинения. – Т. 2. Ч.1. – М., 1963. – С. 547-626.
13. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Т. 1. – СПб., 1851. – 390 с.
14. Материалы по истории туркмен и Туркмении. – Т. 1. – М.-Л., 1939. – 612 с.
15. Қаржаубай С. Объединенный каганат тюрков. – Астана, 2002. – 224 с.
16. Кумеков Б.Е. Расселение тюркоязычных племен. Сообщения ал-Идриси XII в. о странах кимаков и карлуков // Казахстан в эпоху феодализма. – Алма-Ата, 1981. – С. 5-11.
17. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-и-гази хана Хивинского. – М. – Л., 1958. – 285 с.
18. Моңғолдың құпия шежіресі. Аудар. М. Сұлтаняұлы. – Өлгий, 1979. – Б. 79-81.
19. Малявкин А.Г. Уйгурские государства в IX-XII вв. – Новосибирск, 1993. – 297 с.

20. Монгол-казах толь – моңғолша-қазақша сөздік. – Уланбатар – Өлгий, 1984. – 887 б.
21. Омари Ж. Қаз дауысты Қазыбек би. – Астана, 2000. – 320 б.
22. Рашид-ад-дин. Сборник летописей. – Т. 1. кн.1. – М. – Л., 1952.

Reference

1. Abulgazy. Rodoslovnoe drevo tyurkov. Sochinenie Abul'-Gazi, hivinskogo hana. Per. i pred. G.S. Sablukova, s poslesl. i prim. N.F. Katanova [Family tree of the Turks. Composition of Abul-Gazi, the Khan of Khiva. Translated and foreword by G.S. Sablukov, with an afterword and notes by N.F. Katanov]. Kazan, 1906. 223 p.
2. Ajdarov G. Orhon eskertkisherinin teksti [The text of Orkhon monuments]. Almaty: Gylym 1990. 220 p.
3. Syzdykov S.M. Qarlyq memleketinin tarihy [History of the Karlyk State]. Almaty: Qazaqparat 2000. 216 p.
4. Artykbaev Zh.O., Ermanov A.Zh., Zhanisov A.T. Kalabalgasyn – unikal'nyj pamyatnik stariny Pavlodarskogo Priirtysh'ya [Kalabalgasyn – a unique ancient monument of the Pavlodar Irtysh region]. Pavlodar: PGU 2002. 44 p.
5. Mahmut Qashqari. Turik sozdigi. Ush tomdyq. – Т. 1. [Turkish dictionary. In: three volumes. Volume I]. Almaty, 1997. 591 p.
6. Mahmut Qashqari. Zhaz ben qustyn ajtysy. Aud.: G. Ongarsynova [Summer and winter debate. Tr. F. Ongarsynova]. Almaty, 1985. 253 p.
7. Aristov N.A. Zаметки об этническом составе тюркских племен и народностей [Notes on the ethnic composition of the Turkic tribes and nationalities]. SPb., 1897. 45 p.
8. Bartold V.V. Istoriya turetsko-mongol'skih narodov [History of the Turkish-Mongolian peoples]. In: Bartold V.V. Sochineniya. – Т. 5 [In: Bartold V.V. Comp. – Т. 5]. Moscow, 1968. P. 195-232.
9. Istoriko-kul'turnoe nasledie kimakov i kipchakov. Sost. N.E.Kuzembaev [Historical and cultural heritage of the Kimaks and Kipchaks. Comp. N.E. Kuzembaev]. In: Seriya – Kochevniki [In: Series-Nomads]. Pavlodar, 2006. 204 p.
10. Abilgazy B. Turik shezhiresi. Audar. B.Abilqasymov [Turkish chronicle. Trans. B.Abilhasymov]. Almaty, 1991. 208 p.
11. Bartold V.V. Dvenadtsat' lekcii [Twelve lectures]. In: Bartold V.V. Soch. – Т.5 [In: Bartold V.V. Comp. – V. 5]. М., 1968. P. 19-194.
12. Bartold V.V. Oчерки истории туркменского народа [Essays on the history of the Turkmen people]. In: Soch. T.II. Ch.1 [In: Comp. – V. 2. Part 1]. Moscow, 1963. P. 547-626.
13. Bichurin N.Ya. Sобрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. T.I [Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. – V. 1]. Saint Petersburg, 1851. 390 p.
14. Materialy po istorii Turkmen i Turkmenii. T.1 [Materials on the history of Turkmens and Turkmenistan. – V. 1.]. Moscow-Leningrad, 1939. 612 p.
15. Qarzhaubaj S. Ob'edinennyj kaganat tyurkov [United Khaganate of the Turks]. Astana, 2002. 224 p.
16. Kumekov B.E. Rasselenie tyurkoyazychnyh plemenah. Soobsheniya al-Idrisi XII v. o stranah kimakov i karlukov [Settlement of Turkic-speaking tribes. Messages of al-Idrisi of the XII century about the countries of the Kimaks and Karluks]. In: Kazakhstan v epohu feodalizma [In: Kazakhstan in the era of feudalism]. Alma-Ata, 1981. P. 5-11.
17. Kononov A.N. Rodoslovnaya Turkmen. Sochinenie Abu-i-gazi hana Hivinskogo [The geneology of the Turkmens. The composition of Abu-gazi Khan of Khiva]. Moscow-Leningrad, 1958. 285 p.
18. Mongoldyn qupiya shezhiresi. Audar. M.Sultaniyaulы [The secret Chronicle of the Mongols. Trans. M. Sultaniyaulы]. Olgij, 1979. P. 79-81.
19. Malyavkin A.G. Ujgurskie gosudarstva v IX-XII vv. [Uyghur states in the IX-XII centuries]. Novosibirsk, 1993. 297 p.
20. Mongol-kazah tol' – mongolsha-qazaqsha sozdik [Mongolian-Kazakh Tol-Mongolian-Kazakh dictionary]. Ulanbatar – Olgij, 1984. 887 p.
21. Omari Zh. Kaz dauysty Kazybek bi [Kaz dauysty Kazybek bi]. Astana, 2000. 320 p.
22. Rashid-ad-din. Sbornik letopisej. – Т. 1. кн.1 [Collection of chronicles. – V. 1. Book 1]. Moscow-Leningrad, 1952.

Zh.O. Artykbayev

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: socantropology@mail.ru)*

**The Apai-Bori Union in the context of Basmyl-Karluk relations
(from the experience of legend analysis)**

Abstract. The historical legend of «The origin of the Apai-Bori Union» which is preserved in the Kazakh oral tradition gives a specific information about the grandiose migrations from the east to the west of Central Asia in the IX-XI centuries. In the context of the image of the man «in a wolfskin coat and on a gray horse», we see the tribal group of Bori (in Chinese texts also known as Fule), one of the militant components of the ancient Turkic khaganates, who retreated to the west after heavy wars on the banks of the Orkhon.

Second, through the image of the Apai, and her son who was born from the karakesek, we have already penetrated the Karluk problem. Karakeseks are connected with karluks. Now they are part of the Kazakh and Kyrgyz communities.

Third, during the movement to the west, the Karluks began to develop the territories freed from the Huns. Perhaps, they inherited their political values, which later helped them to create the empire of Karakhan.

Fourth, it can be assumed that the fact there are generic groups of Siberian shors among the Karakesek is probably revealed through the analysis of name of the native leader of the karakeseks of Bolat Kozha. In fact, Bolat and Karluk (Karaluk) are similar synonymous. Both of these names were applied in the past to steel from which highest quality cutting weapons were prepared. The Siberian Shor people's sacred attitude to blacksmithing has been preserved to this day.

Fifth and last, the story of the Apai-Bori union in the Kazakh genealogy is an excellent source that allows researchers to study problems associated with the migration of the Basmyl-Karluk tribes. All of the above is disclosed in this article.

Keywords: oral tradition, historical tradition, basmyl, karluk migration, huns, shors, sacralisation.

Ж.О. Артыкбаев

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: socantropology@mail.ru)*

**Союз Апаи-Бори в контексте взаимоотношения Басмыл – Карлук
(из опыта интерпретации легендарных источников)**

Аннотация. Историческое предание «О происхождении союза Апаи-Бори», сохранившееся в казахской устной традиции, подтверждает сведения о грандиозных миграциях тюркских народов с востока на запад Центральной Азии в IX-XI веках. Во-первых, в контексте образа джигита «в шубе из волчьей шкуры и на сивом коне» мы видим родовую общину Бори (в китайских текстах - Фуле), одну из воинственных структур древнетюркских каганатов, отступившую на запад после тяжелых войн на берегах Орхона.

Во-вторых, через образ Апаи и ее сына, якобы родившегося от каракесековца, мы проникаем уже и карлукскую проблему. Каракесеков, находящихся в составе казахов, а также кыргызов мы связываем с карлуками.

В-третьих, в ходе продвижения на запад карлуки начали осваивать территории, освободившиеся от гуннов, и в какой-то мере унаследовали их политические ценности, что в последующем помогло им создать караханидскую империю.

В-четвертых, можно предположить, что тот факт, что среди каракесов имеются родовые группы сибирских шорцев гипотетически определяется через анализ имени родночальника каракесов Болат кожа. И в самом деле Болат и Карлук (Каралук) – это синонимы однозначно, поскольку оба эти названия этимологически восходят к названию стали, из которой готовились самые качественные режущие виды оружия. У сибирских шорцев сакральное отношение к кузнечеству сохранилось до сегодняшних дней.

В-пятых, рассказ о союзе Апай-Бори в казахском шежире является прекрасным источником, который позволяет исследователям более основательно изучать проблемы связанные с миграцией басмыло-карлукских племен. Всё, вышеизложенное раскрывается нами в данной статье.

Ключевые слова: устная традиция, историческое предание, басмыл, переселение карлуков, гунны, шорцы, сакрализация.

Автор туралы мәлімет:

Артықбаев Жамбыл Омарович, тарих ғылымдарының докторы, археология және этнология кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

Information about author:

Artykbayev Zhambyl Omarovich, Doctor of Historical Sciences, Professor of Department of Archeology and Ethnology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Артықбаев Жамбыл Омарович, доктор исторических наук, профессор кафедры археологии и этнологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.

**МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ/TEMPLATE/
ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ**

IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[200-300 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[10-12 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis
- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29-30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**

6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**

8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**

9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С. 7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**

2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde]. (Nauka, Mahachkala,1993, P. 132-134).[in Russian]. – **article in a scientific collection.**

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»].Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**

7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V.Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial.**

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». № 145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article.**

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

FTAMP03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады:<http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз].

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:

- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері
- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет

(безендіру үлгісі)

1. Manz V.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. – **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132-134 б. – **ғылыми жинақтағы мақала.**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. – **ұжымдық монография.**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. – **конференция материалдары.**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. – № 5. – Б. 150-155. – **Журнал мақаласы.**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. – **диссертация.**
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда – қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. – № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (кіру күні: 09.07.2020). – **электрондық ақпарат көзі.**

8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. – **оқулық**.

9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. – 2020. – 1 сәуір. – Б.7-8. – **газет мақаласы**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.

2. Kamalov S.K. О географических названий в епосе «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii Chingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**.

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.

7. Sabitov, ZH.M. Zolotaya Orda – «padchERICA» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found

itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how MangytEdigüBeq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [100-200 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [5-7 words/word combinations]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халыктары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:

- Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
- Полученные результаты
- Вывод

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник**.
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие**.
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8. – **газетная статья**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – Journal article.
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.
7. Sabitov ZH.M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015).[Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020).[in Russian]. – **electronic source**.
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде

түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [200-300 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [10-12 words/word combinations]

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм. Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм. Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

TURKIC STUDIES JOURNAL

2021. Vol. 3, No 2 – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. – 126 б.

30.06.21 басуға жіберілді

Тираж – 50 дана.

Авторларға арналған нұсқаулар,
жариялау этикасы журнал сайтында берілген: tsj.enu.kz

Техникалық хатшы: А. Байгаж

Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Редакцияның мекенжайы:

010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2.

Тел.: +7 (7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж.

№KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж).

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

tsj.enu.kz

